

Н. І. Бардак

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Художній онейрос в драмі Лесі Українки «Блакитна троянда»: психоаналітична інтерпретація

Бардак Н. І. Художній онейрос в драмі Лесі Українки «Блакитна троянда»: психоаналітична інтерпретація. У статті зроблено спробу визначити й проаналізувати специфіку оприявлення онейричних візій у драмі Лесі Українки. Окремий аспект – символіка онейричної візійності, витлумачувана за допомогою теорії архетипів, концепції дзеркальності. Також ішлося про роль сновидінь цих елементів у сюжетно-композиційній організації твору, розкриття характерних особливостей головної героїні, розвиток її психічної хвороби з визначенням передумов та причин страху, що створює відповідний емоційно-настрійний фон дії.

Ключові слова: *психологічна драма, онейричні візії, страх, божевілля, істерія, семіотика дзеркала.*

Бардак Н. И. Художественный онейрос в драме Леси Украинки «Голубая роза»: психоаналитическая интерпретация. В статье предпринята попытка проанализировать специфику онейрических видений в драме Леси Украинки. Отдельный аспект – символика онейрической визиональности, истолкованная с помощью теории архетипов, концепции зеркальности. Также раскрыта роль элементов сновидения в сюжетно-композиционной организации произведения, этапы развития психической болезни главной героини, определены ее характерные особенности, причины страха, создающего соответствующий эмоциональный фон действия.

Ключевые слова: *психологическая драма, онейрические виденья, страх, безумие, истерия, семиотика зеркала.*

Barbak N. I. Artistic oneyros in drama in drama «Blue Rose» by Lesya Ukrainka. Psychoanalytic interpretation. An attempt to define and analyse the specific of oneyric visions in drama of Lesia Ukrainian is done in the article. A separate aspect is a symbolics of oneyric visions, interpreted by means of theory of archetyp, conception of smooth surface. Also speech went about their role in withcomposition organization of work, opening of Seaturusf main heroine's character, development of her psychical illness with determination of pre-conditions and reasons of fear that creates the corresponding emotional and mood background of action.

Key words: *psychological drama, oneyric visions, fear, madness, hysteria, semiotics of mirror.*

Драматичний дебют Лесі Українки – п'єса «Блакитна троянда» (1986), безапеляційно потрактований призвичаєною до етнографічно-побутової та соціально наснаженої драми тогочасною критикою як невдача та «творча поразка», навіть протягом останніх десятиліть минулого століття перебував на периферії спеціальних досліджень, присвячених вивченню творчого доробку авторки. Лише студії сучасних науковців (В. Агєєва, О. Забужко, Н. Зборовська, А. Костенко, Т. Щербакова та ін.) демонструють прагнення об'єктивного поціновування твору через розкриття складності порушених проблем, утілених конфліктів та звернення до аналізу його психологічних складових, символічного наповнення. При цьому психосвіт персонажів, як і обраний нами аспект статті в цілому – онейричні візії головної героїні, досі залишається поза увагою науковців. Виходячи з цього, формулюємо мету статті: проаналізувати онейричні візії як індивідуальний вияв поведінкової моделі в драмі, пояснити передумови виникнення сновидіння, його місце в сюжетно-композиційній організації твору як каталізатора трагедійного фіналу.

зувати онейричні візії як індивідуальний вияв поведінкової моделі в драмі, пояснити передумови виникнення сновидіння, його місце в сюжетно-композиційній організації твору як каталізатора трагедійного фіналу.

Тлумачення сновидінь відкриває шлях до несвідомого, у якому, на думку З. Фрейда, закладаються основи особистості та глибинні мотиви її поведінки, потяги та бажання. У період же неспання вони пригнічуються соціально-моральними установками і звільняються від контролю лише вві сні, отримуючи можливість для свого прояву. Сновидіння постає «подвійним сторожем: воно охороняє нас від вторгнення середовища під час сну та від неврозу, якого нам було б не уникнути, якщо б наші пориви не знаходили виходу у сновидіннях» [9:113].

Сучасна онейрична наука демонструє тенденцію до індивідуального розшифрування змісту сновидінь, що є перспективним на-

прямоком для розуміння конфліктів особистості, оскільки «будь-який сон – це відкритий або завуальований монолог, розмова з самим собою, про самого себе» [1]. На думку дослідників, і дійсність, і реальність сну «говорить з нами універсальною мовою почуттєвих образів», осмислення яких у слові є вторинним. Відтак, сновидіння є повноцінним психічним явищем, що в багатьох аспектах претендує на рівноправність з реальністю [4].

У драмі Лесі Українки «Блакитна троянда» сновидіння є одним з вагомих характеротворчих чинників, що дозволяє по-новому, порівняно з традиційними тлумаченнями, розставити смислові акценти, аналізуючи поведінкову модель головної героїні, оскільки виводить одночасно і в сферу свідомості, бо відбиває реалії відчутого і пережитого, і в підсвідому сферу, тому що оприявнює приховані бажання й потяги, психічні дисонанси. З вечора Любов Гоцинську не полишає відчуття страху, яке згодом гіперболізується ві сні:

Так мені якось було не то сумно, не то страшно, трудно розказати. Сиділа я вчора в своїй хаті, писала листи довго, тіточка вже спала, і чогось мене такий острах взяв. От не вірю я в жадні пречуття, але так все здавалось, немов щось має статись недобре у нас, чи з тіточкою, чи що... Я пішла собі понад річку. От сама не боялась іти, бо я не того боялась, що навколо мене, а якось самої себе страшно, того, що в мені. Мені здавалось, що от-от я мушу чогось закричати не своїм голосом і всіх вжахнути. Я довго стояла над річкою, було так темно, і в ній немов щось ворухилось,росло... і раптом мені подумалось: ах, се ж зо мною самою буде нещастя... [8:60].

Тобто події сну ніби продовжили свідомі переживання, причина яких, на перший погляд, не зовсім зрозуміла й більше подібна до вигадок розтривженої свідомості та підсилених побаченим уночі. Але насправді йдеться про прихований зміст зображеного, який утілюється у сновидінні, названому б, за визначенням З. Фрейда, сновидінням із замаскованим, неоприявненим тлумаченням, у якому роль цензури виконує страх, відсуюючи можливість інтерпретації [9:101].

Однією з передумов розшифрування змісту сновидіння, за постулатами психоаналізу, є обов'язкова участь у цьому процесі самого сновидця, використання техніки асоціативного ряду, оскільки зрозуміти наповненість нічної візії можна, лише проникнувши у світ внутрішніх переживань суб'єкта, ознайомившись зі спектром його думок, хвилювань, як

напередодні сну, так і після. І в цьому випадку можемо визначити смисл сновидіння Любові Гоцинської, адже героїня характеризує своє ставлення до побаченого, передає свій емоційний стан ввечері напередодні, *саморозкривається*. Осмислення сновидіння після пробудження супроводжується внутрішнім неспокоєм, роздратованістю, з одного боку, прагненням знайти пояснення свого страху, але з другого, – небажанням погоджуватися з реальністю, сприймати її адекватно.

Гоцинська, хоча й натура активна, цілеспрямована, творча, але не здатна віднайти внутрішню гармонію, перебуває в полоні суперечностей та конфліктів, що призводять до розполовинення її свідомості. Звідси й неоднозначність поведінки – прийняття пропозиції Ореста, обдумування зробленого з подальшою відмовою від спроби повторити любов Данте й Беатриче, чергове зізнання в любові хворому Груїчу та майже одночасне заперечення можливості такого «химерного» кохання. Поряд із цими фактами мають місце й раптові зміни настрою, перехід від веселощів до не пояснюваної туги, занадто емоційне реагування на події (плачі, ридання, істеричний сміх, нервові надриви в голосі тощо), розлади сну, що дозволяє говорити про ознаки істеричного неврозу. На перший погляд, і як зазначають традиційно дослідники драми Лесі Українки, в основі твору – проблема божевілля та спадковості цієї хвороби. Але ретельний аналіз тексту не дає підстав для постановки настільки категоричного діагнозу, натомість дозволяє розмежовувати дотичні, але відмінні невропатологічні поняття – божевілля та істерію, останнє з яких радше й провокує продемонстровані вияви так званого безумства. На думку Л. Демської-Будзуля, «страх непевності живить її [Любові Гоцинської. – Н. Б.] істерію й утримує від остаточного вибору. Якщо уважно простежити за текстом твору, то можна помітити, що божевілля Любові Гоцинської спровоковано не так зловісним фатумом спадкової хвороби, як її особистим ставленням до реальної дійсності. Ці відчуття настільки суперечні самі в собі, що напрошується висновок про неминучість божевілля, навіть коли б і не було самої спадковості» [2:147].

Примітно, що ввечері, напередодні опisanого Гоцинською сновидіння, героїня довго не могла заснути: писала листи, відчуваючи внутрішнє напруження, не пояснюване хвилювання, після чого вийшла вночі прогулятися до ріки (конкретно не вказується з якою метою), довго вдивлялася у водний

безмір, ніби в дзеркало своєї душі. Архетипна психоаналітична концепція К. Г. Юнга так трактує цей образ: «Вода є найчастіше символом несвідомого. Море, що знаходиться в низинах, це несвідоме, що лежить нижче рівня свідомості. Тому воно часто позначається як «підсвідоме», нерідко з неприємним присмаком неповноцінної свідомості» [10]. Тобто темні річкові води відбивають глибинні реєстри несвідомого героїні, вихід назовні пригнічених бажань, за Фройдівським визначенням – Воно, що, зазвичай, знаходиться під жорстким контролем «Над-Я»:

було так темно, і в ній [річці. – Н. Б.] немов щось ворушилось, росло... [8:60].

Напруження досягає свого апогею, тієї критичної межі, перебуваючи на якій, Гощинська більше не в змозі протистояти несвідомому, прагне забути, відгородитися від «деспотії» свідомих догм та установок. Фактично це витворення «ворога», своєрідного опонента, *собі самій із себе ж самої*. Підсвідомі бажання Гощинської настільки блокуються її свідомістю (показове постійне відречення від можливості подружнього щастя, самозабрана бути коханою та самій віддатися почуттям, самокритика тощо), що вихід їх у передсвідому площину стає призвідцем важкого стану неспокою та страху.

Нічні видіння Любові Гощинської стають своєрідним дзеркалом, що допомагає оприятити, зробити видимими приховані думки та бажання, зазирнути за межу раціонального – у сферу внутрішніх інстинктів та поривань, непідвладних Логосу та рацію, керовану підсвідомими силами, стає своєю «мовою», за допомогою якої відкривається, «говорить» нерезальна реальність. Проводячи паралель між сном та дзеркалом, С. Т. Золян зазначає, що обидва ці феномени «відображають актуальний світ, але в інший момент часу – у минулому або майбутньому відносно моменту видіння... Дзеркало або сон показують, ким є певний визначений індивід у певному іншому світі. При цьому «інший» світ може бути тим же актуальним світом, але у відмінний момент часу» [3:36]. Дослідник акцентує, що зазвичай «дзеркальне відображення сприймається уявним, вигаданим світом, але при розумінні таким актуального світу, що, у принципі, є лише відображенням істинного, саме дзеркало в такому випадку відображає істинну суть того, хто в нього дивиться» [3:39]. Адже й сновидіння головної героїні першим сигналізує про ті зміни, що відбуваються у її внутрішньому світі, є їх відображенням, ніби своєрідною картинкою, створе-

ною поза її волею. Водночас образ дзеркала продукує власний подвійний смисл: окрім асоціативного ряду зі сновидінням, посилюється як ще один спосіб зазирнути «в себе самого» в контексті показу прогулянки Гощинської до річки, під час якої в художню канву тексту вплітається образ водного дзеркала, що в ньому шукає відповідей, вдивляючись у його глибини, розтривожена дівчина.

Наділення дзеркального відображення символічним значенням породжене вірою першопредків у магічний зв'язок людей та їхнього відображення, у здатність дзеркала втримувати в собі душу або життєву силу людини, звідси й розуміння його (дзеркала) як засобу самопізнання. Так, увечері напередодні нічних видінь страху Гощинська довго писала листи, що теж виконують функцію своєрідного дзеркала, виражаючи думки, переживання їх автора у формі уявного монолога-звернення до адресата. Крім того, сама графіка рядків, особливості почерку і є тим дзеркальним відбитком, що дозволяє говорити про індивідуальне «Я» героя. Листи в драмі постають ще й першими виразниками тих рішень, які підсвідомо вже прийняла Гощинська, але вони залишаються невідомими для оточення, втаємниченими. Попередній аналіз сновидінь показав бажаність для Любові стану забуття, що стає способом утечі від проблем, породжених нездатністю змінити дійсність, від себе самої. Але зрозумілою є ілюзорність такого спокою, його короткотривалість, неможливість постійного відсторонення від невирішених конфліктів. Для героїні чи не єдиноможливим (зважаючи на високу принциповість та бажання життя сповна з неготовністю компромісного, «проміжного» варіанту – звідси й думка про безваріантність та безвихідність свого становища) розв'язанням цього гордієвого вузла є, як їй здається, самогубство. І думка про добровільний відхід з життя з'являється не після першої втрати свідомості, а дещо раніше, будучи заявленою уже в сновидіннях та подіях напередодні. У цьому контексті важливу роль відіграють листи, які репрезентують своєрідне прощання з життям, останню сповідь із можливим правом на пояснення чи виправдання.

Страждаючи безсонням, викликаним внутрішніми розладами, неспокоєм, героїня йде до річки, бажаючи знайти розраду, непомічений вихід. Примітно, що вдивляючись у воду – ще одне дзеркало – Гощинська не бачить свого відображення зовнішнього, натомість відображається її внутрішній «портрет». Адже інтуїтивно героїня вже відчуває, про-

гнозує майбутнє нещастя, підсвідомо готується, звикається з думкою про неминучість відмови від життя. Відповідно до того, як народжується ідея самогубства та проходить адаптація та сприйняття її героїнею, у річці «щось ворухилось, росло». Загальна тональність вечірньої картини, у якій домінують темні кольори – пізня ніч, тьмяна вода, промовисто свідчать про помилковість, необдуманість, протиприродність, точніше сказати б, злочинність прийнятого рішення відмовитися від Божого дару життя (ніч як покровителька потойбічного світу). Традиційно «водне дзеркало» наділене подвійною конотативністю: по-перше, так званий водний матеріал втілює ідею «погляду в себе», внутрішньої глибини, по-друге, характеризується горизонтальністю, завдяки якій відбувається зміна верху на низ, висоти на глибину тощо [5:12]. У драмі Лесі Українки річкове дзеркало окрім відображення підсвідомих глибин, які виходять на поверхню, будучи способом самопізнання, наділене тьманим забарвленням, у якому героїня не бачить свого відображення, адже обирає шлях в нікуди, безодню, порожнечу, темне царство Аїда. Настання світанку не приносить довгоочікуваного полегшення та розв'язання проблем, бо сон стає логічним продовженням думок про самогубство – Любов ніби тоне в страху, не маючи змоги відмовитися від фатального рішення.

Отже, поєднуються два, на перший погляд, контрастні бажання: прагнення забути, відректися від тягара важких проблем та гірких роздумів, стати вільною – через *божевілля*, а водночас – страх закінчити життя подібно матері, звідси – ідея повної свободи, яку здатна принести лише смерть. Посилує думку про неухильність спадковості – «спадок – це фатум, це мойра, це бог, що мститься до чотирнадцятого коліна» [8:16] – зовнішня подібність Гоцинської до матері. Фотографії останньої і є тим непорушним дзеркалом, у якому героїня вбачає (чи за яким навіть пророкує) свою долю, приміряє на себе її (материну) життєву роль. Адже зображення матері, подане в I дій, яке Острожин характеризує як «пані в такому чудному убранні», «красива», нагадує «якусь зірку з *demi-monde*», підсумовуючи: «Се, певно, актриса в ролі *божевільної*?» [8:14], уже в III дій, саме після тяжких сновидінь та наступної схвильовано-нервової розмови з Орестом, набуває реальних обрисів – Любов у білому пенюарі з розпущеним волоссям. Гоцинська, здається, самопрограмує подібний хід подій, розуміючи неможливість здолати свою заявле-

ну високу життєву планку, а тому «краще блиснути враз і згоріти» [8:17].

Думка про самогубство явно чи опосередковано постійно зринає в драматичних епізодах, еволюціонуючи від не повністю усвідомленого бажання піти з життя, що виявляють сновидіння, до відкритої заяви в останніх діях. Так, у розмові з тіткою Любов прямо говорить про устремління «піти зовсім геть із світу», мотивоване непотрібністю життя, що позбавлене сенсу, цінності, життя безбарвного та нещасливого. Але Гоцинська свідомо не може остаточно змиритися з цією думкою, розуміючи моральну відповідальність за свої вчинки перед іншими, в першу чергу, тіткою, яка прагне вберегти небогу, оточити її материнською турботою («краще ви мене не любили, тоді б я могла собі піти...» [8:86]). Та вже в наступній дії Любов відкидає ці норми, заспокоюючи совість переконанням у тому, що не кожний має право жити, а існування без можливості виходу з цього замкненого кола є ще більшим злочином.

Ілюзорність щастя з Орестом та усвідомлення кохання, що не відбулося, відбивається розмиванням меж реальності, марення героїні разом зі спогадами баченого сну («нереальної реальності»), лише в якому вдається пізнати справжнє щастя:

Говорить тихим упалим голосом, немов у полусні: ... мені здається, що се вже раз було... мені снилось, що я була щаслива, дуже щаслива, я була з тобою і розказувала тобі своє життя, а потім прокинулась і бачу... ні, я не знаю, може, тепер сон? Ах, се так тяжко... Я хочу добре пригадати, як се було... я думаю, що се знов буде так... [8:113].

Важливим є той факт, що вже в цьому сні Гоцинська бачить подальший свій шлях без Ореста – «розказувала своє життя», а не «іх-не», спільне, адже Груїчу, який не може зрозуміти, дорівнятися до коханої, у ньому не відведено місця. Півсонні марення Любові оприявнюють її бажання спокою, рівноваги, душевної гармонії, морального перепочинку («тихо, зовсім тихо, так...» [8:113]), чому razюче суперечить дійсність. А тому для цього короткочасного сну Гоцинська знаходить продовження у сні вічному.

Таким чином, проаналізувавши онейричні візії головної героїні драми Лесі Українка «Блакитна троянда», ми спробували з'ясувати сюжетно-змістову доцільність такого елементу художнього тексту, який дозволяє простежити розвиток психічної хвороби героїні, її передумови та наслідки, наблизитися до розу-

міння складності й багатогранності внутрішнього світу Любові Гощинської. Дослідження сновидного епізоду твору дозволяє по-іншому розставити смислові акценти в «Блакитній троянді», насамперед виокремивши її (драми) глибинний психологізм. Подальший розвиток драматичних подій «відштовхується» від подій сновидінь, що стає своєрідним центром, у якому виявляється мотивація поведінки Любові Гощинської, вибудовується логічний ланцюг поступової відмови від життєвої боротьби, завершення якого стане реальне самогубство в останній дії. Таким чином, проведений

аналіз сновидних елементів твору дозволяє пояснити поведінку героїв, вибір тих чи інших моделей їхніх дій, з'ясувати внутрішні поривання та інстинкти, що слугують підґрунтям для прийняття свідомих рішень. Такий підхід до вивчення «Блакитної троянди» вважаємо перспективним, оскільки він дозволяє по-новому прочитати текст драми – психологічно послідовної та аргументованої, інакше розставити акценти, відкриваючи можливість визначення психологічної складової у всьому драматичному доробку авторки.

Література

1. Вейн А. М. Сон — тайны и парадоксы [электронный ресурс] / А. М. Вейн. — М. : Эйдос Медиа, 2003. — 200 с. — Режим доступа : <http://atlantes.ru/lib/read/wein.php>.
2. Демська-Будзуляк Л. М. Драма свободи в модернізмі : пророчі голоси драматургії Лесі Українки : [монографія] / Л. М. Демська-Будзуляк. — К. : Академвидав, 2009. — 184 с. — (Монограф).
3. Золян С. Т. «Свет мой, зеркальце, скажи...» : к семиотике волшебного зеркала / С. Т. Золян // Уч. зап. Тартус. гос. ун-та. — 1988. — Вып. 831. — Т. 22 : Зеркало. Семиотика зеркальности. Труды по знаковым системам. — С. 32—43.
4. Лебедько В. Архетипическое исследование сновидений / В. Лебедько, Е. Найденов, А. Исьемин. — М. : БахраХ-М, 2008. — 240 с. — (Серия «Мастерская практического психолога и психотерапевта»).
5. Левин Ю. И. Зеркало как потенциальный семиотический объект / Ю. И. Левин // Уч. зап. Тартус. гос. ун-та. — 1988. — Вып. 831. — Т. 22 : Зеркало. Семиотика зеркальности. Труды по знаковым системам. — С. 6—3.
6. Синкевич В. Феномен зеркала в истории культуры [электронный ресурс] / В. Синкевич. — СПб., 2000. — Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/sink/fen_zerk.php.
7. Столярова Г. Леся Українка і Слобожанщина / Г. Столярова // Краєзнавство : [наук. журнал]. — 2000. — № 1—2. — С. 110—112.
8. Українка Леся. Твори : [в 10 томах] / Леся Українка. — Т. 3. — К. : Держвидав худ. літ., 1964. — 288 с.
9. Фрейд З. Толкование сновидений / Зигмунд Фрейд ; [изд. подгот. Б. Г. Херсонский]. — К. : Здоровье, 1991. — 384 с.
10. Юнг К. Г. Архетип и символ [электронный ресурс] / Карл Густав Юнг. — М. : Ренессанс, 1991. — 304 с. — Режим доступа : http://book-read.ru/libbook_106989.html.